УДК 373.5.13: 37.026+811.161.2:028.1./4

ТЕКСТ-МЕТОД І ДОСВІД ЙОГО ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ У НАВЧАННІ МОВИ

Бондаренко Неллі Володимирівна
к. п. н., ст. н. с.
провідний науковий співробітник
Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ, Україна

Анотація: обґрунтовано актуальність і природовідповідність опанування мови на основі тексту; схарактеризовано основні якості тексту з огляду на багатоаспектність його дослідження; визначено освітній потенціал і методичні функції тексту; описано досвід успішної реалізації компетентнісного й текстоцентричного підходів та розкрито підтверджені переваги ефективного застосування текст-методу в навчанні мови.

Ключові слова: компетентнізація; мовна освіта; текстоцентричний підхід; текст; методичні функції тексту; текст-метод; досвід упровадження.

Цивілізаційний і культурний розвиток народів завжди здійснювався від усномовленнєвої практики до письма. Досвід людства, сконденсований у книгах, перейшов у цифрові друковані джерела. Нині значну частину своїх знань і вмінь людина й суспільство здобувають за допомогою писемного мовлення. Завдяки письму полегшено й прискорено увічнення, збагачення й перенесення знань, культурних здобутків і тенденцій, їх міжпоколінна трансмісія.

Обсяг, поширеність і доступність тексту впливали на всебічне застосування в навчанні багатьох писаних джерел пізнання, таких як книги, підручники, часописи, листи, учнівські записи тощо. Тому текст досліджувався на суміжжі наук і перебував у центрі уваги філософії, культурології,

мовознавства, комп'ютерної лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики.

Предмет досліджень – текст як феномен; його комунікаційний потенціал; функції; категорійний апарат; рівні, одиниці тексту; різновиди текстів; текстові категорії; внутрішньотекстові зв'язки; інтегрування; структура; семантика тексту; сприймання, розуміння, кодування – декодування інформації; контекст; інтерпретування тощо (Бахтін М., Бацевич Ф., Бухбіндер В., Валгіна Н., Вежбицька А., Гальперін І., Дейк ван Т., Каменська О., Кодухов В., Кожина М., Леонтьєв О. О., Лихачов Д., Лотман Ю., Селіванова О., Тураєва З. та ін.) [1]. Для розроблення текст-методу важливі герменевтичні дослідження проблем тлумачення текстів, їх глибинного смислу; технології правильного розуміння тексту; контексту; діалогічності знання; моделювання інтерпретації тексту як діалогу читача з автором; варіативності інтерпретацій з метою подолання відстані між текстом і адресатом тощо (Антипов Г., Бахтін М., Бетті Е., Вітгенштейн Л., Гадамер Г., Гайдеґґер М., В. фон Гумбольдт, Лотман Ю., Потебня О., Рассел Б., Хомський Н. та ін.). Сучасна методика потребує заглиблення в проблему текстів нової природи й дослідження специфіки роботи з ними на уроках з усіх предметів і української мови зокрема.

Аналіз можливостей тексту, його природних освітніх функцій – інформаційно-пізнавальної, мисленнєвої, комунікаційної, виховної, а також досвід мовної та літературної шкільної практики спонукає використовувати тексти у різних якостях із застосуванням оптимальних узгоджених способів. Він є засобом пізнання, розвитку мислення, мовлення, українськомовної (предметної) і ключових компетентностей, становлення ціннісної матриці особистості, її світогляду. З огляду на цифровізацію суспільства все більше місця в освітньому процесі посідають тексти нової природи, які потребують пильнішої уваги науковців [2–6].

Використання писемного мовлення і тексту зокрема для комплексної реалізації триєдиної мети – розвивальної, освітньої та виховної – відоме в теорії й методиці навчання як метод роботи з текстом**.** Ощаднішою, сучаснішою і вдалішою нам видається назва текстовий метод, або текст-метод.

В опануванні різних шкільних предметів текстовий метод зводиться переважно до роботи з суто навчальними текстами, здобування спеціальних знань за допомогою спеціальної та науково-популярної літератури, у той час як у навчанні української мови і літератури він найбільш природовідповідний і має значно ширше застосування. Текстовий метод народжується й випливає із самого навчального предмета, він іманентний опануванню мови й літератури і є їх природним супутнім вираженням.

Система текстів різних типів, стилів і жанрів мовлення широкого спектру цікавої проблематики дає змогу реалізувати комплексну мету мовної освіти, посилити увагу до світоглядного, пізнавального, розвивального й виховного аспектів опанування мови.

Текст слугує мотиваційним каталізатором навчання, багатим інформаційним матеріалом для пізнавальної діяльності, загального, розумового, морального і мовленнєвого розвитку учнів. Цікавий текст стимулює пізнавальний і читацький інтерес, активізує думання у різних його формах, створює природні умови для актуалізації знань і досвіду, співвіднесення їх із необхідними для відповіді на запитання й виклики сьогодення.

Текст-метод ставить учнів у роль як читачів, так і письменників. Реалізується він у двох основних видах мовленнєвої діяльності – читанні й письмі.

Переваги тексту над живим мовленням у тому, що він тривалий час зберігає повідомлення й уможливлює неодноразове звертання до нього й використання. Висловлене мовлення – діалог і монолог – невідновлювані (вони зникають відразу ж після припинення звукових сигналів), тому для нього характерні пропуски, втрата й несприйняття інформації. Звичайно, усні висловлення в навчанні за потреби можуть поновлюватися і дослівно. Але це не усуває недоліків, тому що значну частину інформації слухачі забувають за відсутності досвідченого інформувальника, який не може підкріпити її усним мовленням. Натомість спеціальна література, підручники й пам’ятки завжди під рукою, щоб ними користуватися вдома, у школі, в бібліотеці, а також у вільних

умовах подорожування.

При використанні тексту час для сприймання повідомлення не обмежений швидкістю мовлення. Це дає змогу учневі увідповіднювати процес читання особливостям свого сприймання і практичним цілям: зупинитися, де хоче і скільки потрібно для роздумів, передбачень і повторення, повернутися до початку й за потреби перечитати окремі сторінки чи текст загалом.

Основні функціональні характеристики тексту, що використовується з освітньою метою, визначаються психологічними закономірностями мовленнєвої діяльності, дидактичними вимогами й цілями навчання. Такий текст має відповідати заявленій темі, мати пізнавальну, виховну й художню цінність, а наявна в ньому інформація – вирізнятися актуальністю, вірогідністю і типовістю.

Науково доведено, що учні краще, швидше, якісніше сприймають, усвідомлюють, відтворюють, закріплюють, засвоюють і застосовують мовну теорію за умови її функціонального подання на основі тексту, на відміну від окремих слів, словосполучень, речень. Цим зумовлена доцільність та ефективність текстоцентричної моделі вивчення мови. Її науково обґрунтовано, експериментально апробовано й успішно впроваджено у практику навчання української мови в навчальних закладах з навчанням російською мовою [7–12].

Текстоцентрична система опанування української мови у 5–11 класах закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою показала високу ефективність. Доповідь Н. Бондаренко про розроблення її наукових засад – концепцій, програм і лінійки підручників, а також результати впровадження – викликала неабияку зацікавленість закордонних учасників Міжнародного науково-методичного семінару, які визнали її універсальною і застосовною для вивчення будь-якої мови [13].

Підтвердженими перевагами впровадженої в освітній процес системи наскрізного вивчення мови на основі тексту та її перспективність і життєздатність з огляду на компетентнізацію освіти стали: 1) помітна активізація природно стимульованої пізнавальної, розумової і мовленнєвої

діяльності учнів, каталізатором якої є підведена під неї предметна змістова база; 2) зникнення штучної межі між аспектними уроками із вивчення мовної теорії та спеціальними уроками мовленнєвого розвитку з огляду на його неперервність; 3) природність і ефективність формування усіх без винятку груп життєво важливих ключових компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» [14–18]; 4) прогресування інформаційної компетентності – здатності шукати й знаходити потрібну інформацію, опрацьовувати різні її види, ділитися нею з іншими, доцільно використовувати для розв'язання реальних життєвих проблем, зокрема і в ситуації невизначеності; 5) зростання інтересу до читання й позитивна динаміка становлення учня як грамотного читача, особливо у контексті міжнародного моніторингу якості освіти *PISA-2018* [19–20]; 6) піднесення грамотності здобувачів освіти тощо.

Текст, уміщений на початку кожного § (окремого уроку), є основним компонентом структури згаданих підручників і стрижневим системоутворювальним у системі уроків.

З методичного погляду текст виконує кілька основних функцій.

1. ***Текст як предмет пізнання й вивчення***; ***матеріал для читання*** (шкільного, домашнього, вільного), щодо якого застосовують дослідницькі підходи й методичні установки. Учні працюють із текстом, читають твори різних жанрів і набувають здатності тлумачити й оцінювати їх як джерело актуальної інформації та мистецьке явище. Текст містить основний фактаж із порушеної автором проблеми. Він забезпечує учнів знанням фактичного матеріалу і фоновими знаннями, що формують змістове наповнення їхнього висловлення як продукту пізнавальної, мисленнєвої та мовленнєвої діяльності. Робота з текстом сприяє формуванню вмінь шукати, знаходити, передавати й використовувати інформацію для вирішення реальних життєвих проблем, зокрема й у ситуації невизначеності. Впевнене оперування фактичним матеріалом стимулює пізнавальну, розумову і мовленнєву діяльність учнів, потребу висловитися, поділитися інформацією. Це робить їхнє мовлення цілеспрямованим, змістовним, адресованим і комунікативно доцільним.

Водночас слід застерегти від абсолютизації комунікаційної сторони тексту, перетворення його на просте повідомлення і зведення до суто інформаційного засобу.

2. ***Текст як спосіб і засіб здобування знань про літературні й мовні явища***; як спеціальна література, що уможливлює навчання за допомогою текстів, використання підручника, літературної критики, теорії й історії, досягнень мовознавчої науки.

3. ***Текст як приклад, шаблон,*** як ***мовна матерія***, ***природне середовище функціонування мовних понять, явищ і закономірностей***, для їх спостереження, розпізнавання, аналізу одиниць різних рівнів і ярусів мовної системи, їх осмислення, вивчення, ілюстрування. У цьому разі текст розглядається як ситуація, зручна для спостереження над мовленнєвими зразками, мовними фактами, явищами й закономірностями, зв'язаними логічно й фабульно. За наявними у тексті словоформами і граматичними конструкціями текст співвідноситься з конкретною мовною темою. Під час першого ознайомлення з вихідним текстом учнів доцільно спрямувати на усвідомлення його цілісного смислу. Це означає, що уривок треба уконтекстнити у ширші обставини мовлення й надати ситуаційні відомості, необхідні для розуміння інформаційної ролі кожної мовної одиниці й мовленнєвого процесу. І тільки коли учні повністю зрозуміють усі меседжі вихідного тексту, проаналізують його смислові можливості, слід перейти до мовознавчої складової, тобто до дослідження мовних знаків, одиниць, граматичних форм і явищ, які є предметом поточного вивчення. На основі текстів, які містять ситуаційно мотивовані смисли й за можливості уже відомі учням, попередньо прочитані, сприйняті, проаналізовані й усвідомлені, педагог-предметник організовує навчання граматики й стилістики, роботу з формування частково-мовленнєвих умінь і навичок (орфоепічних, лексичних, граматичних тощо).

Усі види мовленнєвої діяльності, види речень, форми всіх частин мови, рід і число, відміни й відмінки іменників, вид і особи дієслів, актив і пасив, інверсія й загалом усі мовні одиниці набувають у тексті особливої

виражальності (стилегенності, експресивності), яка стає предметом навчального дослідження, опанування письмового й усного висловлення. Ретельно проаналізовані й докладно підтверджені стилістичні переваги (й недоліки) окремих текстів слугують творчим стимулом для таких стилістичних вправ як вибір і комбінування слів, трансформація речень, моделювання, удосконалення композиції, конкретизація опису, стиснення й поширення тексту, переносне вираження, вправляння в опануванні розповідного, описового, діалогічного, монологічного висловлень, усунення багатослів'я й двозначності, послаблення й посилення виразу тощо.

4. ***Текст як взірець майбутнього висловлення учнів, приклад для навчання усного й письмового висловлення***, як зразок і стимул для розвитку мовних і стилістичних умінь, а у вигляді письмового твору і як показник особистих досягнень. У цій методичній ролі текст пропонує зразки мовленнєвої поведінки у певній ситуації, зокрема й нетиповій. Текст-метод сприяє формуванню вмінь інформувати, пояснювати, з'ясовувати незрозуміле, переконувати, доводити власну позицію, розвиває ініціативність, креативність, модальність і адресованість мовлення.

В опануванні учнями культури усного й писемного мовлення тексти слугують зразками для стилістичних вправ і письмових творів. Вивченням мовних і стилістичних явищ у якісному тексті учні стимулюються до засвоєння підходів визначних митців слова й увідповіднення власних висловлень найвищим критеріям.

Із текстом як зразком єдності пізнавального змісту, мовної форми і взірцем для власного висловлення учнів пов'язані аспектно-мовні завдання і вправи різного характеру й рівня складності. Грамотно застосований текст-метод забезпечує розвиток мовлення учнів в усіх його видах – від прослуховування, читання, аналізу, здобування й передавання потрібної інформації через відпрацювання мовних і комунікаційних умінь і навичок до самостійного продуктивного мовлення за проблематикою екстралінгвістичної (соціокультурної) щоразу іншої цікавої та актуальної теми параграфа.

Усі ці співвідносні ролі тексту перетинаються, вступають у методичні зв’язки з огляду на природність об’єднання різних сфер навчання.

Автори підручників можуть пропонувати різні способи структурування й подання мовної теорії, взявши за основу текст і розглядаючи й характеризуючи функціонування слів і речень у тексті. Адже модель структури підручника має відкривати вчителеві простір для реалізації авторських підходів до виконання поставлених завдань в умовах школи й самонавчання здобувачів освіти.

З-поміж складників текст-методу, який має право претендувати на статус стрижневого методу і навіть технології навчання всіх предметів, вияскравлюється прийом запитань–відповідей, описаний у працях українських науковців [21]. У контексті роботи з текстом він потребує окремого розгляду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми :* Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.

2. Кизенко В. І. Відбір змісту освіти для старшої школи й відображення його у програмах і підручниках. *Проблеми сучасного підручника :* зб. наук. праць. Київ: Педагогічна думка, 2015. Вип. 15. Ч. 1. С. 276–288.

3. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання :* метод. рек. / [Г. О. Васьківська, Н. В. Захарчук, С. В. Косянчук]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 68 с.

4. Русалкіна Л. М., Косянчук С. В. Засоби риторики як основа особистісного зростання учнів. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 8. С. 28–31.

5. Васьківська Г. О. Інтернет-середовище як чинник формування ціннісних орієнтацій учнів. *Молодь і ринок.* 2015. №11 (130). С. 11–16.

6. Косянчук С. В. Соціалізація та самовизначення особистості: апґрейдери процесу реалізації педагогічних технологій в умовах профільного навчання. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Київ: Талком, 2018. С. 138–141.

7. Бондаренко Н. В. Державна мова у контексті мовної освіти. *Дивослово.* 1996. № 4. С. 30–33.

8. Бондаренко Н., Ярмолюк А. Концепція вивчення української мови в 5–12 класах загальноосвітньої школи з російською мовою навчання. *Українська мова і література в школі.* 2002. № 5. С. 43–50.

9. *Українська мова: Програма для 5–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання* / [Н. В. Бондаренко, О. М. Біляєв, Л. М. Паламар, В. Л. Кононенко]. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005. 152 с.

10. Бондаренко Н. В. Проблеми словникової роботи на уроках української мови та шляхи їх розв'язання. *Українська мова і література в школі.* 2005. № 7. 5–11 с.

11. *Українська мова: підруч. для 5 (6, 7, 8, 9) кл. загальноосвітніх навч. закл. з навчанням російською мовою* / [Н. В. Бондаренко, А. В. Ярмолюк]. Київ: Освіта, 2005 (2006, 2007, 2008, 2009).

12. *Українська мова: підруч. для 10 (11) кл. загальноосвітніх навч. закл. з навчанням російською мовою* / [Н. В. Бондаренко]. Київ: Грамота, 2010 (2011).

13. Бондаренко Н. Текстоцентрична система вивчення державної мови: теоретичні і практичні аспекти. *Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи :* матеріали Міжнар. наук.-метод. семінару. Ужгород: Ліра, 2009. С. 143–153.

14. Бондаренко Н. В. Українська нова школа у контексті світових трендів освіти. *Science progress in European countries: new concepts and modern solutions :* матер. VII Міжнар. наук. конф. Штутгарт, 2019. С. 304–316. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716337

15. Бондаренко Н. В. Компетентнізація шкільної освіти: українська версія. *Science and society: Proceedings of the 13th International conference*. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada, 2019. Pp. 124–135. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716810

16. Бондаренко Н. В. Україна під «новою парасолькою грамотності».

Нова педагогічна думка. 2020. № 2 (102). С. 55–59. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721413

17. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Дидактико-методичні засади сучасного уроку української мови у старшій школі. *Гуманітарний вісник Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*. Полтава: ПолтНТУ імені Юрія Кондратюка, 2017. Вип. 1. С. 81–89. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/708499

18. Бондаренко Н. В. Читання як проблема методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 12. С. 19–25.

19. Бондаренко Н. В. Читацька грамотність українського учнівства: акценти PISA-2018. *Український педагогічний журнал.* 2020. № 2. С. 96–103. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721386

20. Бондаренко Н. В. Формування читацької грамотності учнів у контексті стандартів PISA: методичні рекомендації. *Українська мова і література в школі.* 2020. № 4. С. 2–14. URI: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722178

21. Бондаренко Н. В. Запитання як пусковий механізм світопізнання й компетентнісного навчання. *Fundamental and applied research in the modern world.* Abstracts of the 3rd International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. Pp. 195–204. http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722079